

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता।
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

बंग संखा 180. MR
Class No.
पुस्तक संखा 84.5
Book No.
Vto Q. 6 / N. L. 38.

NGIPB-810-60/942/II LNL (P)- 20-5-76 - 200300.

HITOPADEŚA.
THE
SANSKRIT TEXT
OF
THE FIRST BOOK, or MITRA-LĀBHA;
WITH
A GRAMMATICAL ANALYSIS,
ALPHABETICALLY ARRANGED.

PREPARED FOR THE USE OF THE EAST INDIA COLLEGE,
BY FRANCIS JOHNSON, PROFESSOR.

LONDON
JAMES MADDEN AND CO.
SUCCESSORS TO PARKER AND CO. 8 LEADENHALL STREET.
—
MDCCCL.

FROM THE ORIENTAL TYPE-FOUNDRY AND PRESS OF RICHARD WATTS,
CROWN COURT, TEMPLE BAR, LONDON;
Printer to the East-Lanka Coll-ge.

PREFACE.

XII A 10

THE collection of Fables and Stories termed *Hitopadeśa* was brought early to the knowledge of *Sanskrit* scholars by the translations of it which were published by MR. WILKINS and SIR WILLIAM JONES. The text was printed at Serampore in 1804; and another edition of it was printed in London in 1810. An edition has been subsequently printed at Bonn by Professors SCHLEGEL and LASSEN, in which the text is illustrated by copious Latin notes. A translation in the same language is also promised by the former of these distinguished critics and scholars.

The pains which have been bestowed upon the *Hitopadeśa* have been justified by the interest which attaches, on various grounds, to this work; and especially, on account of the history of its literary adventures. These have engaged the attention of different eminent writers; and have been investigated with singular success, especially by MR. COLEBROOKE, in the Preface to the Serampore edition of the *Hitopadeśa*, and by M. SYLVESTRE DE SACY, in the Introduction to his edition of *Calila et Dimna*. From their investigations it is established, that a work which is to be considered as the original form of the *Hitopadeśa* was translated from Sanskrit into Persic in the sixth century of our æra, by order of NUSHIRAVÁN;—that it was translated from ancient Persic into Arabic in the ninth century;—that it was presently afterwards rendered into Hebrew and Greek;—and that, from these versions, successive translations were made into all the languages of Modern Europe, until it became familiar, even to youth, under the designation of *Pilpay's Fables*. In the East, it has continued to retain its popularity to the present day; where it has served as the substance of the *Anvári Sohaili* and *Khirad Afroz*; and exists, in the form of translation, in all the spoken dialects.

The value of the *Hitopadesa* to the history of narrative fiction is not, however, its only recommendation. Its popularity through so many ages, amidst such various nations, is evidence of intrinsic merit: and the pictures of domestic manners and human nature which it presents, however tintured by national peculiarities, must have been recognised as universally true, as well as diverting; or they would not have been naturalized in the West as well as in the East. In the maxims also which the tales serve to illustrate, there must have been much that secured the acquiescence of all mankind, or the remarks would have been left to enlighten the moralists of India alone. These merits, however, were such as admitted of transfusion into other languages:—the merits of its composition are those which have chiefly recommended its preservation by the press, and its circulation amongst the cultivators of *Sanskrit* literature.

The moral verses with which the *Hitopadesa* abounds are, in many cases, perhaps in all, quotations from different writers. They consequently form a sort of Anthology—a collection of passages, not only remarkable for striking thoughts, but offering examples of various styles. In general, they are not of difficult construction; and those passages which are most elaborate, are necessarily short; and, as the thoughts which they express are compressed within a few words, they become, from their sententiousness, impediments of no protracted duration. The narratives are, in general, written in very simple and unpretending prose; and it may be doubted if any book exists in the *Sanskrit* language that is better adapted to introduce a Student to its acquirement. It was, no doubt, this consideration which, almost from the establishment of the East-India College, recommended the *Hitopadesa* as a class-book, and led to the publication of the text in London. Unfortunately, the task was accomplished with insufficient care; and the edition is disfigured with numerous and serious errors. These have been pointed out in the notes of PROFESSOR LASSEN to the Bonn edition, with more severity than is perhaps altogether deserved, although, it must be confessed, with

undeniable justice. It is now, however, unnecessary to dwell upon the subject, as the edition is exhausted, and its faults may be consigned to oblivion.

The want of copies of an English edition of the *Hitopadeśa* has induced the present Editor to reprint such a portion of the work as usually constitutes the occupation of a Junior Term. The *Mitra-labha*, or Acquisition of Friends, constitutes the First Book; and he has endeavoured to furnish it with such facilities, as may assist the Student to make himself master of the text, with no greater degree of application than may be reasonably expected in the early period of his studies, for which it is designed. With this view, the introductory section has been printed in English as well as in *Deva-nāgari* characters; and a translation, nearly literal, has been subjoined. These additions, it is hoped, will enable the Student to become familiar with the characters of the text, and will convey to him some notion of its style; so that, with the commencement of the narrative part, he will need no further aid than such as the Glossary will afford him. In this, he will find the words in the form in which they occur in the text, alphabetically arranged, with an explanation of their meaning, and an indication of their grammatical structure.

In printing the text, the Editor has followed the edition printed at Bonn, with some unimportant exceptions; and gladly acknowledges the assistance he has derived from this very excellent and accurate publication.

EAST-INDIA COLLEGE, HENRIKS.
October 31, 1840.

CONTENTS.

	PAGE	LXXX
INTRODUCTION	1	
THE ACQUISITION OF A FRIEND.		
FABLE I. The Story of the Crow, the Tortoise, the Deer, and the Mouse	7	
Story of the Pigeons	7	137
II. The Old Tiger and the Traveller	8	144
III. The Deer, the Jackall, and the Crow	16	323
IV. The Blind Vulture, the Cat, and the Birds	17	339
V. Story of the Mouse <i>Hiranyakas</i>	26	550
VI. The Old Man and his Young Wife	27	568
VII. The Huntsman, the Deer, the Boar, the Serpent, and the Jackall	35	734
VIII. The King's Son and the Merchant's Wife	40	846
IX. The Jackall and the Elephant	41	873

ERRATA.

In lines 154, 158, 490, and 467, for विष्णुप्र िद विष्णुप्र, read विष्णुप्र िद विष्णुप्र.

ॐ श्री विश्वेन्द्रराय नमः ॥

॥ हितोपदेशः ॥

सिद्धिः साथे सतामस्तु प्रसादात् तस्य धूञ्जटेः
जाहूबीफेनलेखेव यन्मूर्धि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाटवं संखृतोक्तिषु ।
वाचां सर्वद वैचित्रं नीतिविद्या ददाति च ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राङ्गो विद्यामर्थं च चिनायेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुष्ठमम् ।
अहार्यत्वादनर्थत्वादद्रव्यत्वात् सर्वदा ॥ ४ ॥
सङ्घमयति विद्यैव नीचगायि नरं सरिण् ।
समुद्भिव दुर्लभं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ५ ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पाचताम् ।
पाचत्वाहनमाप्नोति धनाद्वर्मी ततः सुखम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शस्त्रं च ते विद्ये प्रतिपक्षये ।
आङ्गा हास्याय चृडाने द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥

- 15 अन्ने भावने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
 कथाह्वलेन चालानां नीतिस्तदिह कथयते ॥ ८ ॥
 निष्ठलाभः सुहृदेदो वियहः सम्बिरेव च ।
 पश्चातन्नात् तथान्वस्मान्नुन्यादकृष्ण लिख्यते ॥ ९ ॥
- अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुचनामधेयं नगरम् । तज सर्वस्वामिगुणोपेतः
 20 सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं प्लोकदम्
 शुद्धाव ।
- अनेकसंवयमोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शनम् ।
 सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्य एव सः ॥ १० ॥
 यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।
 25 एकैकमध्यनर्थाय किमु यज्ञ चातुर्दशम् ॥ ११ ॥
- इत्याकार्णीमनः पुचाशामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गामिनां शास्त्र-
 ननुहानेनोद्घिनमनाः स राजा चिन्तयामास ।
- कोऽर्थः पुचेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।
 30 काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ १२ ॥
- अजातमृतमूर्हाशां वरमाण्डी न चान्तिमः ।
 सकृदुःखकरावाद्यावन्तिमलु पदे पदे ॥ १३ ॥
- किञ्च । स जातो येन जातेन याति चंशः समुक्तिम् ।
 परिवर्त्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥
- अन्यह ।
- 35 गुणिगत्यनारम्भे न याति करिनी स सम्भवाद्यस्त ।
 तेनान्वा यदि सुतिनी चद चन्द्रा चीहर्षी भवति ॥ १५ ॥

॥ इतिवदेषः ॥

३

अपिच । दाने तपसि शीर्ये च यस्य न प्रथितं भवः ।
विद्यावामर्थलभे च मातुरुदार एव सः ॥ १६ ॥

अपरम् । वरमेको गुणी पुणो न च मूलंशैरपि ।
एकाद्वयलमो हनि न च तारागैरपि ॥ १७ ॥

४० पुण्यतीर्थं कृतं येन तपः कायतिदुम्भास् ।
तस्य पुणो भवेत्प्रवः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ १८ ॥

तथाचोक्ते ।

अर्णगमो नित्यमरेगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।
४५ वश्यस्य पुणो र्घकरी च विद्या बड़ीबलोकेषु सुखानि रजन् ॥ १९ ॥
को धन्यो बहुभिः पुणैः कुशलपूरणाहकैः ।
वरमेकः कुलालम्बी यद विशूयते पिता ॥ २० ॥
कृत्यकर्ता पिता शशुर्माता च अभिवारिणी ।
भार्या रूपवती शशुः पुणः शशुरपरिज्ञाः ॥ २१ ॥
५० अनन्यासे विवेद विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
विषे सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तल्ली विषम् ॥ २२ ॥
यस्य तस्य प्रसूतोऽपि गुणवान् पूज्यते नः ।
धनुर्वैशविशुद्धोऽपि निर्गुणः पि लारिष्यति ॥ २३ ॥
हाहा पुणका भारीत सुगतेतासु राष्ट्रियु ।
५५ तेन ते विदुपां मन्ये यज्ञे गौरिषं सीदसि ॥ २४ ॥

तत् कथमिदानीमेते मम पुणा गुणवत्ताः क्रियनाम् ।
आहारनिद्राभयमेषुनं च सामान्यमेतत् यज्ञुभिर्नराशाम् ।
धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समाचाः ॥ २५ ॥

- यतः । पर्मार्थकाममोक्षाणां वस्त्रैकोऽपि न विद्यते ।
 60 अजगलत्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६ ॥
- यद्विद्यते । आत्मः कर्म च विद्या च विद्या निधननेव च ।
 पञ्चतात्पर्यपि सूज्यनो गर्भस्थल्येव देहिनः ॥ २७ ॥
- किञ्च । अवश्यं भाविनो भावाभवन्ति महतामपि ।
 जननं जीलकरुद्य महाहिशयनं हरेः ॥ २८ ॥
- 65 ऋषिच । यद्यभावि न तद्भावि भावि चेष्ट तदन्यथा ।
 इति विनाविधधो-यमगदः किं न पीयते ॥ २९ ॥
- एतत् कार्याद्यमाणां केषाचिदालस्यवचनम् ।
 न दैवमपि सम्बिन्द्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ॥ ३० ॥
- अन्यतः । उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीदीप्तैः देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
 70 दैवं निहत्य कुरु पीरुषमात्मशक्त्या याने कृते यदि न सिद्धति कोऽपि दीपः ॥ ३१
 यथा हेकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्धति ॥ ३२ ॥
- 75 तथाच । पूर्वजन्मकृतं कर्म तदृ दैवमिति लाप्यते ।
 तस्मात् पुरुषकारेण यानं कुर्यादत्तद्वितः ॥ ३३ ॥
- यथा मृण्यरुद्धः कर्ता कुरुते यदिद्विति ।
 80 एवमात्मकृतं कर्म सामवः प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥
- अपरत्थे । काकतालीयवत् प्राप्तं हट्टापि निधिमयतः ।
 न स्वयं दैवमादते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ३५ ॥

॥ द्विषोऽदेवः ॥

४

उत्तमेन हि सिंधुनि कार्यादि न मनोरमैः ।
न हि सुप्रस्य सिंहस्य प्रविशनि मुखे भृगाः ॥ ३६ ॥

मातृपितृकृताभासो गुहितामेति वालवः ।
न गर्भशुतिमारेण पुणो भवति प्रविहतः ॥ ३७ ॥

१५ तथाच । नाता शशुः पितृ चेरी येन चालो न प्रादितः ।
न शोभते सभामध्ये इन्समध्ये वको यथा ॥ ३८ ॥

हृषीयनसम्यका विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभते निर्गच्छा इव विशुकाः ॥ ३९ ॥
मूर्खोऽपि शोभते तावह सभार्था वस्तवेष्टिः ।

तावह शोभते मूर्खो यावह किञ्चित्त भाषते ॥ ४० ॥

एतचिन्तयिता स राजा यशिङ्गतसभां कारित्यान् । राजोदाच । भो भोः
परिङ्गताः शूयताम् । आस्ति चक्षिदेवभूतो विद्यान् यो मम पुणाणां
नित्यमुन्मार्गं गमिनामनधिगतशास्त्रात्माम् इदामीं नीतिशास्त्रोपदेशेन
पुनर्जीव्य कारयितुं समर्थः ।

यतः । वाचः कार्यनसंसर्गाद्वै मारकार्ती द्युतिम् ।
तथा सास्त्रिधानेन मूर्खो याति प्रवीकृताम् ॥ ४१ ॥

उक्तं च । हीयते हि महिस्तात् हीनैः सह समागमात् ।
समैष समागमेति विशिष्टैः विशिष्टाम् ॥ ४२ ॥

अथानारे विष्वुशर्मनामा महापरितः सकलनीतिशास्त्रात्मातो
१०० वृहस्पतिरिवाग्रवीत् । देव महाकुलसभूता एते गच्छपुणा मया नीतिं
याहयितुं शब्दन्ते ।

वासः । नाद्रेण निहिता काचित् किंवा फलवती भवेत् ।

न व्यापारश्चेनापि गुप्तवत् पात्राते वक्षः ॥ ४३ ॥

अन्यतः । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोचे भाष्यमुपजायते ।

105 आकरे पश्चात्पात्राणां जन्म काचमस्ये युताः ॥ ४४ ॥

अतोऽहं इत्यासाभ्यन्तरे तत्पुचान् नीतिशास्त्राभिज्ञानं करिष्यामि ।
राजा सविनयं पुनरुत्थात् ।

कीटो-पि सुमनः सङ्गादारेहति सतां शिरः ।

अश्वापि याति देवतं महद्विः सुप्रतिहितः ॥ ४५ ॥

110 अन्यतः । वषोदरगिरी द्रव्यं सविकर्णेण दीप्तते ।

तथा सासक्षिधानेन हीमवर्णो-पि दीप्तते ॥ ४६ ॥

. गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्तं भवन्ति दोषाः ।

आस्ताध्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यमेषाः ॥ ४७ ॥

तदेषामस्मात्पुचाणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाणम् । इत्युक्ता

115 तस्य विष्णुशर्मेणो वह्न्यानपुरःसरं पुचान् समर्पितवान् । अथ प्राप्तादपृष्ठे
सुखोपविदानां राजपुचाणां भुक्तात् प्रस्तावक्त्वेण स परिष्ठो-ब्रवीत् ।

काष्यशास्त्रविनोदिन कालो गत्वा गत्वा भीमताम् ।

व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥

तत्त्वातां विनोदाय काककूर्मादीनां विच्छिन्नी कवी कवयामि । राज-

120 पुरुषां कव्यताम् । विष्णुशर्मोदाच । शृणुत सम्प्रति भिष्टलाभः
प्रस्तूयो यस्यावमाद्यः श्लोकः ।

॥ विश्वेषः ॥

॥ मिष्टलमः ॥

सत्तापना विश्वेषा चुच्छिमाः सुहृष्माः ।
सापयस्याशु यार्थाणि याकूर्ममृगालुपाः ॥ १ ॥

राजपुणा उच्चः वायमेतद् । विष्टुशर्मा कवयति । अस्ति गोदावरीतरि
125 विशालः शास्त्रलीलासु । तथा नामादिदेशादाग्रव राष्ट्री पद्धिष्ठो
निवसन्ति । अथ वदाचिद्वस्यायां राष्ट्री शास्त्राचलचूडाचलविनि
भगवति चुमुदिनीनायके चन्द्रमसि लघुपातनकलामा वायसः प्रकुञ्जः
कृतानामिव द्वितीयमटना आधमपश्यत् । तमवलोक्याचिनाचह । इदा
प्रातेरवानिष्टदर्शनं जातम् । न जाने किमनभिमां दर्शविष्टि ।
130 इत्युक्ता भद्रनुसरणकर्मेष्व याकुलचलितः ।

शोकस्यानसहस्राणि भगवस्यानशतालि च ।

दिवसे दिवसे मूढमानिष्टिनि न पक्षितम् ॥ २ ॥

स्वान्वय । विषयिष्णामिष्टमवरतं वार्त्यम् ।

कल्पाद्योन्नाय शोदर्थं महाकमुषस्तिष्यतम् ।

135 मरणाभिश्चोक्तानां विष्टुष्ट निष्टिष्टति ॥ ३ ॥

अथ तेऽन व्याघेन तत्कुलकणान् विष्टीर्य जार्ल विष्टीर्यम् । सर्व
प्रज्ञबो भूता स्थितः । तस्मिन्ब्रेव याले विष्टीर्यनामा यमोत्तराजाः
सपरिष्यारो विष्टति विसर्पेत्ताल्लगुलकणान् अवलोक्यामास । ततः

कपोताजस्तरुलकण्ठुवान् कपोतान् प्रत्याह । बुतोऽच लिङ्गंने वने

140 तरुलकण्ठानां सम्भवः । तविरुप्यताम् जावत् । भद्रमिदं न पश्यति ।
प्रायेणानेन तरुलकण्ठलोभेनास्माभिरपि तथा भविष्यतम् ।

कहृष्टस्य तु लोभेन मग्नः पक्षे सुदुलेरे ।

वृद्ध्याग्रेण सम्याप्तः पश्चिकः सम्मृतो यथा ॥ ४ ॥

कपोता ऊचुः वयमेतत् । सोऽवीकृत् । अहमेकदा दक्षिणारथे चरम
145 पश्यतम् । एको वृद्ध्याग्रः ज्ञातः कुशहस्तः सरलीरे बूते भो भोः पान्त
इदं सुवर्णकहृष्टं गृष्णताम् । ततो लोभाकृष्णेन केनचित् पाप्नेनालोचितम् ।
भाग्येनैतत् सम्भवति किञ्चस्मिन्द्वामसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया ।

यतः । अनिष्टादिष्टलोभेष्यि न गतिर्जायते शुभा ।

यथास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तदपि मृत्युवे ॥ ५ ॥

150 किन्तु सर्वचार्यार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ।

तथाचोक्तम् । न संशब्दमनास्त्वा नरो भद्राग्नि पश्यति ।

संशयं पुनरास्त्वा यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तविरुप्यामि जावत् । प्रकाशं बूते । बुच तव कहृष्टाम् । आग्रो हस्तं
प्रसार्य दर्शयति । पान्तोऽवदत् । कर्णं मारात्मके त्वयि विष्वाशः ।

155 आघ उवाच । शृणु रे पान्त्य प्रागेव यौवनदशायामतिरुदृतोऽस्मि
अनेकगोमानुषाणां वधान्मे पुषा मृता दाराच वंशहीनस्थाहम् । ततः
केनचिद्दहमादिहः । दानधर्मोदिकं चरतु भवान् । तदुपदेशादिदानीमहं
ज्ञानशीलो दाता वृद्धो गलितनस्तदमः । न कर्णं विष्वाशभूमिः ।

यतः । इज्याव्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः शमा ।

160 अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याहविधः स्मृतः ॥ ७ ॥

तथ पूर्वातुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेषते ।

उत्तरतु चतुर्वर्गो महास्मन्येव तिष्ठति ॥ ८ ॥

मम चैतार्थीलोभविहो येन स्वहतस्यमपि सुपर्णकहर्षं कस्य
कस्मैचिह्नातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो वानुवं लादतीति लोकप्रवादो
दुर्निवारः ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीभुपदेशिनीम् ।

प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोप्यमपि द्विजम् ॥ ९ ॥

मयापि धर्मेशशिखारणपीतानि शृणु ।

मस्त्वत्या यथा वृहिः द्वुधार्ते भोजनं तथा ।

१70 दस्त्रे दीयते दाने सफलं पाराहुनन्दन ॥ १० ॥

प्राणा यथामनो-भीष्मा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ११ ॥

अपरत्त्वं । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियापिये ।

आत्मौपम्येन पूरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ १२ ॥

१75 आन्यत्वं । मातृवत् परदारेषु परदव्येषु लोकवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स परिज्ञातः ॥ १३ ॥

तं चातिदुर्गतस्तेन तत् तु भ्यं दातुं सवक्त्री-हम् ।

तथाचोक्ते । दरिद्रान् भरक्षीकोय मा प्रयच्छेष्वरे धनम् ।

आधितस्यौषधं पश्य नीरुजतु किमौषधैः ॥ १४ ॥

१80 अन्यत्वं । दातव्यमिति यहानं दीयते-नुपकारिष्ये ।
देशे काले च वारे च तहानं साक्षिकी स्मृतम् ॥ १५ ॥

तदेव सरसि आत्मा सुपर्णकहर्षं गृहाव । ततो यावदसी तदवः प्रतीतो

- लोभात् सरसि ज्ञातुं प्रविशति तावन्महापैक्षे निमग्नः पलायितुमक्षमः ।
 पैक्षे पतितं हृष्टा आधोः वदत् । अहह महापैक्षे पतितोः सि ज्ञातस्त्वामुत्था-
 185 पशामि । इत्युक्ता शनीः शनीरूपगम्य तेन आद्वेण धृतः स पान्धोः चिनायत् ।
 न धर्मज्ञात्वा पठतीति ज्ञात्वा न चापि वेदाभ्यवर्त्त दुरात्मनः ।
 स्वभाव एवाच तथातिरिच्छते यथा प्रकृत्या भृत्युरं गवां प्रयः ॥ १६ ॥
 किञ्च । चक्रवर्षेन्द्रियचिह्नानां हस्तिसानमिव क्रिया ।
 दुर्भगाभरणग्रामो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १७ ॥
 190 तन्मया भर्तु न कृतं यद्य मारात्मके चिक्षाशः कृतः ।
 तथा सुकृतं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नस्त्रियां शृङ्खिणां तथा ।
 चिक्षासी नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥
 अपरत्व । सर्वत्वं हि परीक्षान्ते स्वभावा नेतरे गुणाः ।
 अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्धि वर्तते ॥ १९ ॥
 195 अन्यत ।
 स हि गगणविहारी कल्पवन्धसकारी दशशतकरथारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
 विधुरपि विधियोगात् यस्यते राहुणासौ लिखितमपि ललाटे ग्रोज्ञितुं
 कः समर्थः ॥ २० ॥
 इति चिनायनेवासौ आद्वेण आपादितः ज्ञातिष्ठ । अतीत्य ह व्रवीमि
 200 कद्वाणस्य तु लोभेन इत्यादि । अतः सर्वत्वा अविचारितं कर्म न
 कर्त्तव्यमिति । यतः ।
 सुजीरोमर्बं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
 सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं सुदीर्घकाले न्य न वाति विक्रियाम् ॥ २१
 एतात्मनं चुता कवित् कपोतः सदर्पेमाह ज्ञाः किमेवमुच्यते ।

205

वृक्षस्य वचनं यात्रमापकाले एुपस्थिते ।

सर्वचेष्टा विचारेण भोजने-प्रब्रवर्तनम् ॥ २२ ॥

यतः । शङ्खाभिः सर्वमाक्रान्तमव्याधार्न च भूतले ।

प्रवृत्तिः कुच कर्त्तव्या जीवितव्यं कर्त्त नु वा ॥ २३ ॥

तथाचोर्के । ईर्षी घृणी त्वसन्तुहः क्रोधनो निवशक्तिः ।

210

परभागयोपजीवी च घडेते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥

एतच्छुता सर्वे कपोतास्त्वोपविहाः ।

यतः । सुमंहान्त्यपि शास्त्राणि धारयनो वहुशुताः ।

छेत्तारः संशयानां च क्लिष्टो लोभनोहिताः ॥ २५ ॥

अन्यत्र । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।

215

लोभान्त्वोहम्न नाशस्य लोभः पापस्य कारणम् ॥ २६ ॥

अन्यत्र । असभवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुमे मृगाय ।

प्रायः समापन्नविपक्षिकाले धियो-पि पुंसां मलिना भवन्ति ॥ २७ ॥

अनन्तरं सर्वे जालकक्षा चभूवुः । ततो यस्य वचनात् तथावलवितास्तं
सर्वे तिरस्कुर्वन्ति ।

220

यतः । न गणस्यायतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलम् ।

यदि कार्यविपक्षिः स्वात् मुखरस्तच हन्ते ॥ २८ ॥

तथाचोर्के । आपदां कषितः पन्था इन्द्रियालामसंवदः ।

तज्जयः सम्पदां मागर्णे येनेह तेन गम्भाम् ॥ २९ ॥

तस्य तिरस्कारं चुता चिपयीव उवाच । नायमस्य दोषः ।

225

यतः । आपदामापतनीनो हितो-पापाति हेतुगाम् ।

मातृजक्षा हि वास्य स्तम्भीभवति वसने ॥ ३० ॥

आनन्द । स चतुर्वें विपक्षानामापदुरारण्यमः ।

न तु भीतपरिचाणवस्तूपालभपक्षितः ॥ ३१ ॥

विपक्षाले विस्मय एव कापुरुषलक्षणम् । तदेव धैर्यमवलक्ष्य प्रती-
230 कारचिन्तयताम् । यतः ।

विषदि धैर्यमशाभ्युदये द्वामा सदसि वाक्यदुत्ता युधि विक्रमः ।

यशसि चाभिरुचिर्यसनं छुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ३२ ॥

सम्यदि यस्य न हर्षो विषदि विषादो एते च धीरतम् ।

तं भुवनवयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ ३३ ॥

235 आनन्द । घटदोषाः पुरुषेण हातव्या भूतिमिळाता ।

निद्रा तद्वा भवेऽक्रोध आलस्यं दीर्घसूचता ॥ ३४ ॥

इदानीमयेवं क्षिगताम् सैरिकचित्तीभूय जालमादाय उडीयताम् ।

यतः । आलपानामपि चलूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

तृणीर्गुणत्वमापनीर्बद्धनो महदनिनः ॥ ३५ ॥

240 संहतिः श्रेयसी पुसां स्वकुलैरत्यकैरपि ।

तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहनि तरुलाः ॥ ३६ ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे आलमादायोन्यतिताः । अनन्तां सञ्चाधः
सुदूराङ्गालापहारकांतानवलोक्य पशाहावलचिनात्म ।

संहतास्तु हरलीमे मम जालं विहङ्गमाः ।

245 यदा तु निपतिष्ठन्ति वशमेष्ठन्ति मे तदा ॥ ३७ ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिकान्तेषु पक्षिषु स आथो निवृहः । आथ लुच्यकं
निवृहं हट्टा कपोता जयुः । किमिदानीं कर्तुमुचितम् । चित्तयीव
उषाच ।

माता मिथं पिता चेति सम्भावात् चित्तव्यं हितम् ।

250

कार्यकारणात्मान्ये भवन्ति हितमुद्देशः ॥ ३६ ॥

तदस्माकं मिथं हिरण्यको नाम मूर्चिकराजो गणेशीतीरे चित्तवने निवसति । दलावलेन सोऽस्माकं पाशांश्चेत्स्तति । इत्यालोच्च सर्वे हिरण्यकविवेरसमीयं गताः । हिरण्यकष सर्वदापापशङ्कया शतावरं विवरं कृता निवसति ।

255

आनागतभव्यं हृष्टा नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवंसम्भूषिकस्तथ वृद्धः शतमुखं विलम् ॥ ३७ ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपात्तभयाद्विकातस्तूष्णीं स्वितः । चित्तयीव उवाच । सखे हिरण्यक कथमस्मान् न सम्भाषते । ततो हिरण्यकस्तवचनं प्रत्यभिजाय सप्तम्भम् वहिर्निःसृत्यावदीत् । आः पुण्यवानस्मि 260 प्रियसुहृन्मे चित्तयीवः समायातः ।

यस्य मिथेण सम्भाषो यस्य मिथेण संस्थितिः ।

यस्य मिथेण संलापत्ततो नातीह पुरुषवान् ॥ ४० ॥

पाशवहांश्च तान् हृष्टा सविस्मयः क्षणं दिव्यता उवाच सखे किमेतत् । चित्तयीव उवाच । सखे-स्माकं प्राकृतजन्मकर्मणः फलमेतत् ।

265

यस्माद्बेन च यथा च यदा च यद्य यावद्य यद्य च शुभाशुभमामकर्म । तस्माद्बेन च तथा च तदा च तदा तावद्य च विभाग्यशास्त्रैति ॥ ४१ ॥

रोगशोकपरितापवभ्यनवासनानि च ।

आत्मापराधपृथालां फलान्वेतानि देहिनान् ॥ ४२ ॥

270

इत्युत्ता हिरण्यकचित्तयीवस्य वर्णनं क्षेत्रं सत्वरमुपसर्पति । चित्तयीव उवाच । मिथं मैदम् । अस्मदाग्रिताणानेषां तावत् पाशांगिकन्ति तदा

मम पाशं पशाञ्छेत्यसि । हिरण्यको-याह । आहमस्यशक्तिर्दनाच मे
कोमलाः । तदेवा पाशाञ्छेत्तु वर्य समर्थः । तथावस्मे दना न चुद्धनि
तावत् तव पाशं छिनति । अनलारम्येतेषां बन्धनानि यावद्भवते
क्षेत्यामि । चित्तयीव उवाच । आस्त्वेवं तथापि यथाशक्ति बन्धनमेतेषां
खरण्य । हिरण्यकेनोक्तम् । आत्मपरित्यागेन यदाश्रिताणां परिरक्षणं
तत्र नीतिवेदिनां सम्मतम् ।

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद्वारान् रक्षेद्वैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्वारपि धनैरपि ॥ ४३ ॥

आन्यत्र । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः ।

तान् निभता किं न हत्ते रक्षता किं न रक्षितम् ॥ ४४ ॥

चित्तयीव उवाच । सते नीतिस्तावदीष्टयेव । किल्वहमस्मदाश्रिताणां
दुःखं सोदुं सर्वज्ञासमर्थः । तेनेदं ब्रवीमि ।

यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उसृजेत् ।

सज्जिमिते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ४५ ॥

आन्यमधरणासाधारणो हेतुः ।

जातिद्रव्यबलाणां च साम्यमेषां मया सह ।

मत्रभुतफलं ब्रूहि कटा किं तज्जविष्टति ॥ ४६ ॥

आन्यत्र । विना वर्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिक्तम् ।

तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४७ ॥

किञ्च । मांसमूच्चपुरीषास्त्विनिर्मिते च कलेवरे ।

विनाश्वरे विहायास्त्वा यशः खालय भित्र मे ॥ ४८ ॥

आपरन्तु पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिता ।

यथः कायेन लभ्येत तत् त्वलभ्यं भवेत् किम् ॥ ४६ ॥

यतः ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरस्त्वयन्तमनारम् ।

२९५ शरीरं स्वरूपविवर्णसि वस्त्रानास्यायिनो गुणाः ॥ ४० ॥

उत्त्याकरणे हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलवितः सन्नामवीत् । साधु शिष्य
साधु । अनेनाश्रितवासत्येन विलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तयि प्रमूज्यते ।

एवमुक्ता तेन सर्वेषां बन्धनानि छिन्नानि । ततो हिरण्यकः सर्वान्
सादरं सम्पूज्याहै । सखे चित्तयीव सर्वधार जालबन्धनविधौ सति

३०० दोषंमाशक्षय आत्मन्यवद्भा न कर्त्तव्या ।

यतः । योऽधिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिषं रुगः ।

स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ४७ ॥

आपिच । शशिदिवाकारयोर्यहपीडनं गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनम् ।

मतिमत्ता च विलोक्य दरिद्रानां विधिरहो बलवान् इति मे मतिः ॥

३०५ आन्यद्वा । ओमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः सम्मानुवमयापदम् ।

बन्धने निपुणैरगाथसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥ ४८ ॥

दुर्खीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुरुः ।

कालो हि असनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरदपि ॥ ४९ ॥

इति प्रबोध्यातिथ्यं कृत्वालिङ्गम् च सम्येषितः । चित्तयीकोऽपि सपरिवारो

३१० यथेष्टदेशान् यद्वै ।

यानि कानि च मिथाणि वर्तमानि शतानि च ।

यश्य भूषिकमितेषांकपोता मुकुबन्धनाः ॥ ५५ ॥

हिरण्यकोऽपि स्वविवरं प्रविष्टः । अथ लघुपतनकनामा याकः सर्वा-

वृत्तानादर्थी साक्षर्यमिदमाह । अहो हिरण्यक श्लाघोऽसि । आतोऽहमपि
 315 तथा सह मैचीमिच्छामि । अतो मां मैचेणानुगृहीतुमर्हति । एतच्छ्रुता
 हिरण्यकोऽपि विवराभ्यनारादाह । कस्तम् । स गूते लघुपतनकनामा
 वायसोऽहं । हिरण्यको विहस्याह । या तथा सह मैची ।
 याः । वद येन युज्ञते लोके युधस्तेन योजयेत् ।
 अहमर्वं भवान् भोक्ता कर्त्त ग्रीतिर्भविष्यति ॥ ५६ ॥

320 अथर्व । भस्यभस्यकायोः ग्रीतिर्विपर्वरेव कारणम् ।
 शृगालात् पाण्डवोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ५७ ॥
 वायसोऽवीत् । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति ।

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यामी तस्यां चिराम्भहता द्वेहेन
 मृगकाको निवसतः । स च मृगः स्वेच्छया भास्यन् इष्टपुष्टाङ्गः केनचित्
 325 शृगालेणावलोकितः । ते हृष्टा शृगालोऽचिन्तयत् । आः कथमेतन्मांसं
 सुललितं भक्षयामि । भवतु विष्वासं तावदुत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्या
 अवीत् । मित्र युश्लं ते । मृगेणोर्कं कस्तम् । स गूते शुद्रवुद्धिनामा
 जसुकोऽहं अपारखे चन्द्रहीनो मृतविविष्यामि । इदानीं तां मित्रमासाण
 पुनः सद्यमुज्ज्वलोकं प्रविष्टोऽस्मि । अधुना तवानुचरेण मया सर्वथा
 330 भवितव्यमिति । मृगेणोर्कं एवमस्तु । ततः पश्चादस्तं गते सवितरि भगवति
 मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशासायां
 सुवुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति । ती हृष्टा काकोऽवदत्
 सते कोऽर्थ वितीयः । मृगो गूते । जसुकोऽयमस्मासख्यमिच्छनागतः ।
 काको गूते । मित्र अवस्मादगतेन सह विष्वासो न गुह्यः तत्र भद्रम्
 335 अतिरिक्तम् ।

तथाचोक्तम् । अज्ञातकुलशीलस्य वासो हेषो न कस्यचित् ।

मार्ज्जीरस्य हि दोषेण हतो गृहो जरन्मः ॥ ५८ ॥

तावाहतः कथमेतत् । कामः कथयति ।

अस्ति भागीरथीतीरि गृध्रकूटनाचि पर्वते महान् पर्वतीवृक्षः । तस्य
340 कोटे देवदुर्विपाकाद् गलितनक्षत्रयनोऽजडवनामा गृध्रः प्रतिबसति ।
अथ कृपया तज्जीवनाय तदृक्षवासिनः पक्षिलः स्वाहारात् किञ्चित्
किञ्चिहृदति तेमासौ जीवति । अथ कदाचित्कीर्तकर्णनामा मार्ज्जीरः
पक्षिशब्दकान् भंक्षितुं तथागतः । ततस्माद्यातो हट्टा पक्षिशब्दकीर्त्यर्थः
कोलाहलः कृतः । तच्छुला जरन्मवेनोक्तम् । कोऽयमायाति । दीर्घकारो
345 गृध्रमवलोक्य सभयमाह हा हतोऽस्मि ।

यतः । तावद्यस्य भेतव्यं यावद्यस्यमनागतम् ।

आगतं च भवेद् दीक्षु नरः कुर्याद्यचोचितम् ॥ ५९ ॥

ततोऽधुना सदिधाने पलायितुमक्षमः तथा भवितव्यं तद्वयतु । ताकदि-
श्यासमुत्पादाय समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्चीपसूत्यावचीत् । आर्य
350 त्वामनिवदे । गृहोऽवदत् कस्त्वम् । सोऽवदत् मार्ज्जीरिःहम् । गृहो वृते
दूरसप्तर न चेष्टनाशोऽसि मवा । मार्ज्जीरोऽवदत् शूद्राती तावदस्तद्वचनं ।
ततो यद्यहं वध्यत्तदा हनायः ।

यतः । जातिमाचेण किं कथित्वते पूज्यते कृचित् ।

व्यवहारं परिज्ञाय वद्यः पूज्योऽववा भवेत् ॥ ६० ॥

355 गृहो वृते दूरहि किमर्थमागतोऽसि । सोऽवदत् ऋहमष गङ्गातीरि नित्य-
ज्ञायी निसर्विषाशी ब्रह्मचारी चान्द्रावणवत्तमाचरत्तिष्ठामि । बुद्धान्
धर्मेज्ञानरत्नान् किञ्च्यासम्भूमय इति पक्षिलः सर्वे सर्वदा भवाये प्रस्तु-

वक्ति । जाते भवद्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मे श्रोतुमिहागतः ।
भवनाचेताहशा धर्मेष्टा यन्मामतिथि हनुमुद्धताः । गृहस्यधर्मेष्टीषः ।

360

आगच्छुचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।

द्वेषुः पार्वीगतां छायां नोपसंहरते दुमः ॥ ६१ ॥

बदि वा धनं नाति तदा प्रीतिपञ्चसाथतिथिः पूज्यः ।

यतः । तृणनि भूमिस्तरं वापि चतुर्थी च सूनृता ।

एतान्यपि सत्ता नेहे नोच्छिद्यनो कदाचन ॥ ६२ ॥

365

अन्यथा । चालो वा बदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागते ।

तस्य पूजा विधातव्या सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ६३ ॥

अन्यथा । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दया धुर्विनि साधवः ।

न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रसाराङ्गालवेशमनि ॥ ६४ ॥

अन्यथा । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते ।

370

स तस्मै दुष्कृतं दत्ता पुण्यमादाय गच्छति ॥ ६५ ॥

अन्यथा । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ।

पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥ ६६ ॥

गृहोऽवदत् । मार्ज्जारा हि मासहचयः पश्चिमावकाशात् निवसन्ति ।

तेनाहं एवं ब्रवीभि । तत् चुला मार्ज्जारो भूमि सूक्ष्मा कर्णीं सृशति

375

कृष्ण कृष्ण गृते च । भया धर्मेष्टार्थं चुला वीतरगोण इदं दुष्करं वर्त

चान्द्रादण्डमध्यवसायितम् । यतः परस्परा विवदमानानाभपि धर्मेष्टा-
सालां सर्वहिंसा परमो धर्मे इत्यचेकमात्यम् ।

यतः । सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्विसहाय ये ।

सर्वस्यायवनूताय ते नराः सर्वगामिनः ॥ ६७ ॥

३८० अन्यथा । एव सुहृद् धर्मो निधत्ते पनुशाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यात् तु गच्छति ॥ ६४ ॥

किञ्च । योऽहि यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य द्विषिका प्रीतिरत्यः प्राणैविमुच्यते ॥ ६५ ॥

अपिच । मर्हत्यनिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।
शब्दते नानुभानेन यदेष्यि परिवर्णितुम् ॥ ६० ॥

३८५

शृणु मुनः । स्वच्छन्दवनजातेन ज्ञानेनापि प्रपूर्यते ।
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं महत् ॥ ६१ ॥

एवं विष्वास्य स मार्ज्जारः तस्कोटे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु
पश्चिमावकानाकल्प्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति । येषामपत्यानि

३९० खादितानि तैः शोकार्त्तर्विलपन्निरितस्ततो जिह्वासा समारन्वा ।
तत्परिज्ञाय मार्ज्जारः कोटरात्मिः सुत्य वह्निः पलायितः । पश्चात्
पश्चिमिरितस्ततो निरूपयन्निरित तस्कोटे शावकास्तीनि प्राप्नानि ।
अनन्तरं ते ऊरुः । अनेनैव जरजवेनास्माकं शावकाः खादिताः । इति
सर्वैः पश्चिमिर्निश्चित्य गृह्णो व्यापादितः । अतोऽहं अवीमि आज्ञा-
३९५ तकुलशीलस्येत्यादि । इत्याकार्ये स जपुकः सकोपमाह । मृगस्य
प्रथमदर्शनदिने भवान्पश्चात्कुलशील एव । तत् कर्त्त भवता सह
एतस्य खेहानुवृत्तिरूपेतरं चर्षते ।

यत् विद्वन्नो नांस्ति इलाघ्नतात्पर्यधीरपि ।

निरत्पादये देशे एरडोःपि दुमायते ॥ ६२ ॥

४०० अन्यथा । चार्यं निजः परो केति गशना लघुत्तेसाम् ।

उदारचरिताकान्तु वसुषेव कुदुषकम् ॥ ६३ ॥

यथाच मृगो भम बन्धुतथा भवानपि । मृगो-बवीत् । किमनेनोहरेण ।
संहैरकच विश्रभालायैः सुखिनिः स्थीयताम् ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मिव न कश्चित् कस्यचिदिपः ।

405 अवहरिण मिचारणि जायने रिपवल्तथा ॥ ७४ ॥
काकेनोक्तमेवमत्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमत्तदेशं गताः । एकदा
निभृतं शृगालो ब्रूते । ससे अस्मिन् वनेकदेशे शस्यपूर्णक्षेत्रमस्ति तदहं
त्वा नीता दर्शयामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्य
खादति । आथ देवपतिना तद् हृष्टा पाशो योजितः । अनन्तरं पुनरागतो
410 मृगः पाशेवेषो-चिन्नायत् । को मामितः कालपाशादिव आपपाशात्
चातुं मिचादन्यः समये । अनन्तरं जनुकलतागत्य उपस्थितो-चिन्नायत् ।
फलिता तावदस्माके कपटप्रबन्धेन मनोरथमिहिः । एतस्योल्कृत्यमानस्य
मांसासृग्लिपानि आस्थीनि मयावस्यं प्राप्नव्यानि । तानि बाहुस्येन
भोजनानि भविष्यन्ति । मृगस्तं हृष्टोऽन्नासितो ब्रूते । ससे छिन्सि तावन्मम
415 बन्धनं सत्वरं चायस्व माम् ।

यतः । आपसु मिचं जानीयात् युजे शूरमृणे शुचिम् ।

भाष्योऽस्त्रीयेषु विजेषु असनेषु च बान्धवान् ॥ ७५ ॥

आपस्य । उसवे असने चैव दुर्भिष्ठे राहृविष्वेषे ।

राजद्वारे इमशाने च यत्तिहति-स बान्धवः ॥ ७६ ॥

420 जनुकः पाशं विलोक्य भुहुरचिन्नायत् । हृष्टस्य बन्धः । ब्रूते च । ससे
स्नायुनिर्मिताः पाशास्तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान् दन्तौः सृशानि । मिच
यदि चित्ते नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत् तथा वक्ष्यथ तत्कर्तव्यमिति ।
अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य इतस्ततो-न्विष्णन्

तथाविधं हृष्टोवाच । सखे किमेतत् । मृगेणोर्लं आवधीरितसुदृशास्यस्य
फलमेतत् ।

तथाचोर्लं । सुहृदो हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।
विषयत् सचिहिता तस्य स नरः शशुनदनः ॥ ७७ ॥
दीपनिर्द्वाणगन्धं च सुहृदास्यमस्यतीम् ।
न जिग्रन्ति न शृणन्ति न पश्यन्ति गतायुधः ॥ ७८ ॥

काको बूते स वशकः क्वाते । मृगेणोर्लं मन्मांसार्थी तिष्ठत्यचैव । काको
बूते । उक्तमेव मैया पूर्वम् ।

आपराधो न मेर्स्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।
विष्णुते हि नृशमेभ्यो भर्य गुणवत्तामपि ॥ ७९ ॥
परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत् ताहर्णं मिथु विषयकुम्भं पदोमुखम् ॥ ८० ॥

त्रितः काको दीर्घीनिःश्वस्य चरे वशक किं तया पापकर्मणा कृतम् ।
यतः । संलापितानां मधुरूपेचोभिर्भिर्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावत्तां अहृथतां च लोके किभर्यिनां वशयित्यामस्ति ॥ ८१ ॥

अन्यत्र । उपकारिणि विषये शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् ।
ते जनसमत्यसन्धे भगवति वसुधे कर्य वहसि ॥ ८२ ॥
दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उच्छो दहति चाङ्गारः धीतः कृष्णायते करम् ॥ ८३ ॥

अथवा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।
प्राक् पादयोः पतति सादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्द्विचित्रम्
४१५ छिद्रं निरूप्य सहस्रा प्रविश्यशङ्कः सर्वे खलस्य चरितं भस्यकः करोति ॥ ८४ ॥

तथाच । दुर्जीनः प्रियवादी च नीतद् विश्वासकारणम् ।

मयु तिष्ठति जिह्वाये इदि हालाहलं विषम् ॥ ८५ ॥

आथ प्रभासे क्षेष्पतिर्लगुहस्तस्तं प्रदेशं गच्छन् काकेनावलोकितः ।

तमालोक्य काकेनोक्तम् । सखे मृग त्वमाभानं भृत्यवत् सद्दर्श्य वातेनोदरं

पूरयिता पादान् स्तन्यीकृत्य तिष्ठ । आहं तव चक्षुषी चक्षुमि । यदाहं

शब्दं करोमि तदा त्वमुत्पाय सत्वरं पलायिष्यसि । मृगस्तपैव काकवचनेन

स्थितः । ततः क्षेष्पतिना हर्षोन्मुखलोचनेन तथाविधो मृग आलोकितः ।

आः स्वयं भृतोऽसि । इत्युक्ता मृगं बन्धनाभ्योचयिता पाशान् गृहीतुं

सयन्नो चभूव । ततः काकशब्दं चक्षुमा मृगः सत्वरमुत्पाय पलायितः ।

तमुहित्य तेन क्षेष्पतिना क्षिप्तेन लगुडेन शृणालो हतः । तथा चोक्तम् ।

चिभिर्वैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षीस्त्रिभिर्दिनैः ।

अन्युक्तैः पापपुरुषैरहैव फलमश्नुते ॥ ८६ ॥

आतोऽहं अवीमि भक्ष्यभक्ष्यकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

४६० तयि जीवति जीवामि चिष्पयीव इवानघः ॥ ८७ ॥

अन्यज्ञ । तिरसामपि विश्वासो हहः पुरुषैककर्मणाम् ।

सत्ता हि साधुशीलवात् स्वभावो न निवर्तते ॥ ८८ ॥

किञ्च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।

न हि तापयितुं शशं सागराभ्यस्तुखोलम्या ॥ ८९ ॥

४६५ हिरण्यको ब्रूते । चपलस्वं चपलेन सह लेहः सर्वेषां न कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । मार्ज्जोरो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा ।

विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वासत्तत्र नाचितः ॥ ९० ॥

किञ्चान्यत् शबुपद्मो भवानस्माकम् । उर्खं चैतत् ।

४७०

शबुला न हि सन्दध्यात् सुशिष्टेनापि सन्धिना ।

सुतप्रसपि पानीये शमशत्येव पादकम् ॥ ५१ ॥

दुर्जनः परिहसेष्ठो विषयालङ्कृतोऽपि सन् ।

मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भवङ्गरः ॥ ५२ ॥

यदशक्त्य न तत्त्वार्थं वज्रकर्णं शक्तमेव तत् ।

नोदके शक्तं याति न च नीर्गच्छति स्वले ॥ ५३ ॥

४७५ अन्यत् ।

भहताथर्षसारेण यो विश्वसिति शबुषु ।

भार्यासु च विरक्तासु तदन्ते तस्य जीवनम् ॥ ५४ ॥

लघुपतनको ब्रूते । शुतं मथा सर्वम् । तथापि मम चैतावान् सङ्कल्पः
तथा सह सौहृद्यमवश्यं करणीयमिति । नो चेदनाहोरेणात्मानं व्यापा-
दयिथामि ।

४८०

ज्ञाता हि । मृद्गटवात् सुखभेदो दुःसन्धानस्य दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघटवात् दुर्भेदासानु सन्धेयः ॥ ■ ॥

किञ्च । द्रेवत्वात् सर्वलौहानां निमित्तान्मृगपश्चिणाम् ।

भयाङ्गोभाङ्गं मूर्खाणां सङ्गतं दर्शनात् सताम् ॥ ५६ ॥

किञ्च । नारिकेलसमाकारा हृश्यते-पि हि सज्जनाः ।

अन्ये बदरिकाकारा बहिरिव मनोहराः ॥ ५७ ॥

अन्यत् । लेहच्छेदे-पि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् ।

भङ्ग-पि हि मृणालानामनुवध्नन्ति तत्त्वाः ॥ ५८ ॥

अन्यत् । शुचिं त्वागिता शीर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः ।

दास्त्रिण्यं चानुरक्षिष्य सत्यता च सुहङ्कुरा� ॥ ५९ ॥

४८५

४९० एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो भया कः पुमान् प्राप्तयः । इत्यादि तद्वचनभाकर्त्त्वे
हिरण्यको वहिनिःसूत्याह । आप्यायितोऽहं भवतामनेन वचनामुगेन ।
तथा सुकृतम् ।

धर्मार्थे न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली ।

न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यक्षमप्यर्थितम् ।

४९५ श्रीत्या सज्जनभावितं प्रभवति प्राप्यो यथा चेतसि ।

सद्युक्त्या च पुरुकृतं सुकृतिनामाकृष्णमन्वोपमम् ॥ १०० ॥

अन्यत्र । रहस्यभेदो यज्ञा च नैष्टुर्ये चलचित्तता ।

कोषो निःसत्यता दूतमेतन्मित्रस्य दूषणाम् ॥ १०१ ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

५०० यतः पटुत्वं सत्यवादित्वं कथादोगेन चुञ्चते ।

आलुब्धानमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १०२ ॥

अपरत्र । अन्यथैव हि सौहार्दे भवेत् स्वच्छानारामनः ।

प्रवर्तते न्यथा बाणी शरुयोपहतचेतसः ॥ १०३ ॥

मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुराक्षनाम् ।

५०५ मनस्येकं वचस्येकं कर्मणेकं महात्मनाम् ॥ १०४ ॥

तद्वत् भवतो भिमतमेव । इत्युक्ता हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजन-
विशेषैर्ज्ञायसं सन्तोषं विवरं प्रविष्टः । वायसोऽपि स्वस्थानं गतः ।

५१० ततः प्रभृति तयोर्स्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्विश्वभालापैष्य कालो
तिवर्तते । एकदा वायसो हिरण्यकमाह । ससे वायसस्य कष्टतरलभ्या-

हारमिदं स्थानं तदेतत् परित्यज्य स्थानाकारं गन्तुमिच्छामि । हिरण्यको
शूते ।

स्थानवहा न शोभन्ते दक्षाः केश नक्षा भराः ।

इति विश्वाय मतिमान् स्वस्थानं न परिवर्जेत् ॥ १०४ ॥

काको ब्रूते मिच कापुरुषवचनमेतत् ।

५१५ यतः । स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सम्पुरुषा गजाः ।

तचैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ १०६ ॥

स्वन्यश्च । को वीरस्य मनस्तिनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो ।

यं देशं अयते तमेव कुले वाहुप्रसापार्जितम् ।

यद् दैद्यानश्लाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वर्णं गाहते ।

५२० तस्मिन्बेव हतादिपेन्द्रस्थिरेत्युषां द्विनस्थानमः ॥ १०७ ॥

हिरण्यको ब्रूते मिच इ गतव्यम् ।

तथा चोक्ते । चलत्येकेन पादेन तिहत्येकेन चुक्षिमान् ।

मासमील्यं परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ १०८ ॥

वायसो ब्रूते । अस्ति सुनिरुपितस्थानम् । हिरण्यको वदत् । किं

५२५ तत् । वायसो ब्रूते । अस्ति द्राङ्काररथे कपूरगौराख्यं सरः । तत्प्र
चिरकालीपार्जितः प्रियसुहन्मे मन्त्ररामिधानः कूर्मः सहजाधार्मिकः
प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे पाणिइन्द्रं सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।

धर्मे सुवर्मनुहानं कस्यचित् तु महामनः ॥ १०९ ॥

५३० स च मत्साहारविशेषैर्मां संवर्द्धविषयति । हिरण्यको प्याह तत् किमचा-
वस्थाय मया कर्तव्यम् ।

यतः । यस्मिन् देशे न सम्मानं न वृत्तिर्न च वान्यवाः ।

न च विद्यागमः कर्त्तिर्न त देशं परिवर्जयेत् ॥ ११० ॥

अथर्व । अनिलः ओषियो राजा नदी वैद्यसु पश्चमः ।

५३५ पश्च यज्ञ न विद्यते तच वासं न कारते ॥ १११ ॥

अथर्व । लोकयात्ता भव्यं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।

पश्च यज्ञ न वर्षने न कुर्यात् तच संस्थितिम् ॥ ११२ ॥

अथर्व । तच मिथ न वस्तर्य यज्ञ नास्ति चतुर्हयम् ।

अथर्वदाता च वैद्यव ओषियः सुजला नदी ॥ ११३ ॥

५४० ततो भासपि तच नव । अथ वायसस्तेन मिथेण सह विचित्रकथालायैः

सुखेन तस्य सरसः समीयं अगाम । ततो मन्त्री दूराद्वलोक्य
लघुपतनकस्य दधोषितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्यातिथिसत्कारं चकार ।

यतः । गुरुर्मिनद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।

पतिरिको गुरुः स्त्रीणां सर्ववाभ्यागतो गुरुः ॥ ११४ ॥

५४५ वायसो वदत् । सखे मन्त्र भविशेषपूजामस्मै विधेहि । यतो य-

पुण्यकर्मणां धूरीणः कालण्ठरमाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः ।

५५० शतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रेण वितीयेन यदि सर्वेष्वरः कदाचित् कर्तुं
समर्थः स्यात् । इत्युक्ता विषयीयोपास्यानं वर्णितवान् । मन्त्रः
सादरं हिरण्यकं सम्पूज्याह । भद्रं ते आत्मनो निर्जनवनावस्थानका-

रणमाल्यातुमर्हसि । हिरण्यको वदत् । कथयामि शूयताम् । अत्ति

चम्पकाभिधाना नगरी यज्ञ परिवाजका निवसनिता । तच चूडाकर्णो

नाम परिवाजकः प्रतिवसति । स च भोजनावशिष्टभिक्षाचसहितं

भिक्षापानं नागदूषके वस्थाय स्वपिति । आहं च तदस्मुलुत्य प्रत्यहं

भक्षयामि । अनन्तां तस्य प्रियसुदृढ़ वीणाकर्णो नाम परिवाजकः

५५५ समायातः । तेन सह नाना कथाधिसङ्गावस्तितो मम चासार्थं

जर्जरवंशसरोदेन चूडाकर्णे भूमिमताहवान् । वीणाकर्णे उवाच । सर्वे
किमिति मम काचाविरलोऽन्यसक्तो भवान् ।

यतः । मुखं प्रसरं विमला च दृष्टिः कवानुरागो मधुरा च वाणी ।

लेहोऽधिकः सम्भवदर्शनं च सदानुरक्षस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११५

३६० अनुष्टुप्तिर्दानं कृतं पूर्वोनाशनं अभाननं दुष्करितानुकीर्तनम् ।

कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर् दिरक्षभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११६
चूडाकर्णे उवाच । भद्रं नाई विरक्तः किञ्चु यश्वायं मूषिको भमापकारी
सदा प्राप्तस्य भिक्षां भक्षयति । वीणाकर्णे नागदणाकमवलोक्याह ।

३६५ कथं मूषिकः स्वत्यवलोऽयमेतावद्दूरमुपततिं तद्यं केनापि कारणेन
भवितव्यम् ।

तथाचोक्ते । अकस्माद्युवती वृद्धं केशेषाकृष्णं चुप्तति ।

यतिं निर्देशमालिङ्ग्य हेतुरप्य भविष्यति । ११७ ।

चूडाकर्णः पृच्छति कथमेतत् । वीणाकर्णः कथयति । अस्मि गौडेशे
कौशालीनाम नगरी । तस्यो च दन्तासनामा चक्रिण् महाधनो निवसति ।

३७० तेन पश्चिमे बयसि चर्ष्णमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पास्तीलादती
नाम चण्णिकमुनी परिणीता । सा च मकरकेतोऽङ्गिजयैजयनीय
यौवनवती वभूव । स च वृद्धपतिस्तस्याः समोषाय नाभवत् ।

यतः । अशिनीय हिमार्णानां घम्भीरानां रक्षादिव ।

मनो न रमते स्त्रीहां जरवा पीडिते पत्नी ॥ ११८ ॥

३७५ अन्यह । घलितेषुपि हषेषु पुंसः का नाम कानिता ।

भैषज्यमिव मन्यन्ते ददन्यमनसः स्त्रियः ॥ ११९ ॥

स च वृद्धपतिस्तस्यामतीवानुरागवान् ।

यतः । धनादा जीवितादा च गुरी प्राणभूता सदा ।

वृडस्य त्वरणी भार्या प्राणेष्योऽपि गरीबसी ॥ १२० ॥

५९० आपिच । नोपभीरुं न च त्वरुं इन्नोति विषयान् जरी ।

आस्य निर्देशनः एव जिह्वा लेहि केवलम् ॥ १२१ ॥

अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रान्तकुलमर्यादा केनापि बणिक्
पुरेण सहानुरागवती बभूव ।

यतः स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे निवसति याचोत्सवे सङ्गतिर् ।

५९५ गोहीपूरुषसंविधावनियमो वासो विदेशे तंशा ।

संसर्गः सह पुञ्जलीभिरसकृद् वृत्तेनिजायाः क्षतिः ।

पत्न्युर्वार्डकमीर्षितं प्रसवनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १२२ ॥

आपरच । पानं दुर्ज्जनसंसर्गः पत्ना च विहोटनम् ।

स्वप्रसाद्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि चद ॥ १२३ ॥

५९० किञ्च । स्थानं नात्ति क्षणो नात्ति नात्ति प्रार्थयिता नरः ।

तेन नारदं नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२४ ॥

आनन्दः । न स्त्रीणामपियः कथित् प्रियो वापि न विद्यते ।

गावस्तुलमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२५ ॥

स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विच्छ्रुतम् ।

५९५ तासायि रक्षिता येषां ते नरः सुखभागिनः ॥ १२६ ॥

न लज्जा न विनीक्षात्वं न दाक्षिण्यं न भीस्ता ।

प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ १२७ ॥

आपरच । वृत्तकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।

तस्माहृतं च वहिं च नैकच स्यायवेदुधः ॥ १२८ ॥

- 600 अथिच । पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 पुराव स्थविरे भावे न स्वी स्वातन्त्र्यमहीति ॥ १२९ ॥
 माता स्वसा दुहिता वा न विविक्षासमो भवेत् ।
 बलवानिन्द्रिययामो विहासमपि कर्वति ॥ १३० ॥
- एकदा सा लीलावती राजावलीकिरणकर्त्तुरे पर्यंते तेन विशिष्टमुखेण
 605 सह विश्वभालापि: सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसा
 उत्थाय केशेषु गृहीता निर्भरमालिङ्गम् चुवितवती । आवान्ते जारख
 पलायितः ।
- उत्तरः । उशमा वेद यज्ञास्ते यज्ञ वेद वृहस्पतिः ।
 स्वभावेनैव तस्यै स्त्रीमुष्मी सुप्रतिष्ठितम् ॥ १३१ ॥
- 610 तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्षिनी कुट्टिन्यचिनाथत् आकस्मादियमेन
 आलिङ्गितवतीति । ततस्या कुट्टिन्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा
 लीलावती गुप्तेन दण्डेन दण्डिता । आतोऽहं अवीभि आकस्माद्युवती
 वृद्धमित्यादि । मूषिकवलोपत्तमेन केनापि कारणेनाच भवितव्यम् ।
 द्वारणं विचिन्य परिवाजकेनोक्तम् । कारणं चाच वाहुत्यार्जनमेव
 615 भविष्यति ।
- बतः । धनवान् बलवान् लोके सर्वाः सर्वेषु सर्वदा ।
 प्रभुत्वं धनमूलं हि राजामयुपजायते ॥ १३२ ॥
- ततः सनितमादाय तेन परिवाजकेन मम विवरं सनिता विरका-
 लोपार्जितं धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजशस्त्रहीनः सखोत्साहरहितः
 620 स्वाहारमयुत्पादयितुमद्यमः सपासं मन्दं मन्दमुष्यसर्वम् चूडापर्णेनाक-
 लोकितोऽहं । ततस्तेनोक्तम् ।

- अर्थेन वलवान् सर्वः अर्थात्त्वति परिइतः ।
 परवैनं मूर्खिकं याप्य स्वजातिसमर्ता गतः ॥ १३३ ॥
- किञ्च** । अर्थेन परिहीणस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
 ६३५ किञ्चाः सर्वा विनश्यन्ति यीक्षे कुसरितो यथा ॥ १३४ ॥
- अपरम्प** । यस्यार्थाल्पस्य मिकाणि यस्यार्थाल्पस्य चाच्यवाः ।
 यस्यार्थाः स पुर्माल्लोके यस्यार्थाः स तु परिइतः ॥ १३५ ॥
- अन्यक्ष** । अपुरुषस्य गृहं शूलं सन्मिश्रहितस्य च ।
 मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १३६ ॥
- अपिच** । दारिद्राभरणावापि दारिद्रमवरं स्मृतम् ।
 अल्पक्षेत्रेन भरत्य दारिद्रमतिदुःसाहम् ॥ १३७ ॥
- अन्यक्ष** । तानीन्द्रियाल्पयिकलानि तदेव नाम ।
 सा वुक्षिरप्तिहता चचर्न तदेव ।
 अर्थोऽपरणा विरहितः पुरुषः स एव ।
 ६३५ आन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रभेतत् ॥ १३८ ॥
- एतत् सर्वमाकरणं मयालोचितम् । ममापावस्थानमयुक्तम् । इदानी
 यद्वाच्यस्मै एतद्वृत्तानाकरणं तदप्यनुचितम् ।
- यतः । अर्थनाशं भेनस्ताप्य गृहे दुश्चरितानि च ।
 चचर्न चापमानं च भवितमानं न प्रकाशयेत् ॥ १३९ ॥
- अपिच** । आमुर्खिः गृहच्छिर्द्रु भन्नमैषुनभेषजम् ।
 तपोदानापमानं च नव गोप्यानि अन्तः ॥ १४० ॥
- तथाचोर्ज । अस्यनाविमुखे देवे अर्थयत्ने च पीस्वे ।
 भन्नस्विनो दारिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखम् ॥ १४१ ॥

- अन्यथा । मनस्ती वियते कामं कार्यस्य न तु गच्छति ।
 ६४५ अपि निर्भाषमावाति नानलो याति शीताम् ॥ १४२ ॥
- किञ्च । कुमुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्त्विनः ।
 सर्वेषां मूर्च्छा वा तिहेत्वशीर्येत वने-यसा ॥ १४३ ॥
- यस्त्राचैव यात्रुया जीवनं तदतीय गर्हितम् ।
- यतः । वरं विभवहीनेन प्राणेः समर्पितोऽनलः ।
 ६५० नोपचारपरिभृष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४४ ॥
- अन्यथा । दारिद्राद्विष्मेति हीषरिगतः सत्त्वात् परिभृष्यते ।
 निःसञ्चः परिभूयते परिभवान्विर्दमापयते ।
 निर्विषः शुचमेति शोकनिहतो युद्धा परिभृजते ।
 निर्वृद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्यदम् ॥ १४५ ॥
- ६५५ किञ्च । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतम् ।
 वरं क्लेषं पुंसां न च घरकलाभिगमनम् ।
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवास्येष्वभिरुचिः ।
 वरं भिक्षाशिलं न च घरधनास्त्रादनसुखम् ॥ १४६ ॥
- वरं शुन्या शाला न च स्त्रलु वरो दुष्कृष्मो ।
 ६६० वरं वेश्या पल्नी न च पुनरनीता कुलवधूः ।
 वरं वासो-रथे न पुनरविवेकाधिपुरे ।
 वरं प्राणत्यागो न पुनरधनामामुपगमः ॥ १४७ ॥
- अपिच । सेवेव मानमस्तिलं ज्योत्स्नेव तमो ज्वेव लावण्यम् ।
 हरिहरकश्चेव दुर्गिं गुरुशतमप्यर्थिता हरति ॥ १४८ ॥

- ६६५ इति विमृश्य तत् किमहं परमितेनात्मानं भोजयामि । काहं भो तदपि
हितीयं मृत्युवारम् ।
- यतः । पल्लवयाहि पालित्यं कल्पकीतं च मैत्रुनम् ।
भोजनं च पराधीनं तिसः पुंसा विडवनाः ॥ १४६ ॥
- आन्यतः । रोगी चिरमधासी पराक्षभोजी परावसथशासी ।
यज्जीवति तन्मरणं मन्मरणं सोऽस्य विद्धामः ॥ १४० ॥
- ६७० इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरपर्यं यहीतुं यहमकरवम् ।
तथाचोक्ते । लोभेन बुद्धिचलति लोभो जनयते मृषाम् ।
तृषार्द्दो दुःखमाप्नोति परवेह च मानवः ॥ १४७ ॥
- ततो वीणाकरोनाह उर्जरवंशसरेन ताडितोऽचिनायम् ।
- ६७५ धनलुब्धो द्यसन्तुष्टो नियतात्माजितेन्द्रियः ।
सर्वा एवापद्गतस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १४२ ॥
- तथाच । सर्वाः सम्प्रस्थाप्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानहृष्टपादस्य ननु चर्म्मावृतेव भूः ॥ १४३ ॥
- आन्यतः । सन्तोषामृतमृशानां यत् सुखं शानादेहसाम् ।
- ६८० किञ्च । कुतलद् धनलुब्धानामित्येतत्त्वं धावताम् ॥ १४४ ॥
तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ।
- आपिच । येनाशः पृष्ठाः कृता नैराद्यमवलवितम् ॥ १४५ ॥
असेवितेष्वरक्षारमहृष्टविहस्यम् ।
- ६९५ यतः । अनुकूलोद्यवदने धन्वं कस्यापि जीवनम् ॥ १४६ ॥
न योजनशतं दूरं यात्यमानस्य तृष्णया ।
सन्तुष्टस्य करमाप्ने पर्यं भवति नादरः ॥ १४७ ॥

तद्व च वस्योचितकार्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।

उक्तज्ञ । को धर्मो भूतदया कि सौख्यमरोगिता जगति जनोः ।
कः ल्लेहः सङ्गावः कि पाणिइन्यं परिच्छेदः ॥ १५८ ॥

६९० तथाच । परिच्छेदो हि पाणिइन्यं यदोपच्चा विप्रहशा ।
अपरिच्छेदकत्तैराणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १५९ ॥

तथा हि । त्यजेतेकं कुलस्यार्थं यामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
यामं जनप्रदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ १६० ॥

विज्ञ । महतां स्यानमाश्रित्य फलं कर्मानुसारातः ।
हरस्य कण्ठलग्नोऽपि वातं सादति वासुकिः ॥ १६१ ॥

अपरज्ञ । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वचं वा भयोस्तरम् ।
विचार्यं खलु पश्यामि तत् सुखं यच निवृतिः ॥ १६२ ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनवनभागातः ॥ यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं दृमालयः पक्षफलाद्युभक्षणम् ।
७०० तृणानि शश्या परिधानवस्तुलं न वन्युमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६३ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं ल्लेहानुवृत्यानुगृहीतः । अधुना च
पुण्यबलोदयात् भवदाश्रयः स्वर्गं एव मया प्राप्नः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य हे एव मधुरे फले ।
काव्यामृतस्तास्तादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ १६४ ॥

७०५ अपरज्ञ । सङ्गमः केशवभक्तिर्गङ्गाभसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे चीर्णि सारणि भावयेत् ॥ १६५ ॥

मन्यर उवाच ।

- 710 आर्थोः पादरुजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं ।
 मानुषं जलविन्दुलोलचपलं केनोपमं जीवनम् ।
 धर्मे यो न करोति निष्ठलमतिः स्वगीर्गलोहाटनं ।
 पश्चात्तापहतो जरापरिणतः श्रीकाञ्जिना दद्यते ॥ १६६ ॥
- 715 युष्माभिरतिसञ्चयः कृतः । तस्यायं दोषः ।
 शृणु । उपार्जितानां विज्ञानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
 तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाभ्यसाम् ॥ १६७ ॥
- 720 आन्यस्त । यद्धोऽधः क्षिती विशं निचखान मित्रम्पचः ।
 तदधो निलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमयतः ॥ १६८ ॥
- 725 यज्ञः । निजसौख्यं निरुच्यानो यो धनार्जनमिछति ।
 परायं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १६९ ॥
- 730 तथाचोक्तम् । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।
 पृथ्वीखातनिष्ठातेन धनेन धनिनो वयम् ॥ १७० ॥
- 735 दानभोगविहीनात् दिवसा यान्ति यस्य वै ।
 स कर्मकारभलेव अवसरपि न जीवति ॥ १७१ ॥
- 740 धनेन किं यो न ददाति नाशुते बलेन किं यस्त्रिपून् न वाधते ।
 श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना जो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ १७२ ॥
- 745 आन्यस्त । असभ्योगेन सामान्यं कृपणस्य धने पैदः ।
 स्वस्येदमिति सहन्यो हानी दुःखेन गम्यते ॥ १७३ ॥
- 750 आपि च । न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चामने ।
 कृपणस्य धनं याति वह्निरस्त्रपार्थिवैः ॥ १७४ ॥

तथाचोक्तम् ।

730 दानं प्रियवाकसहितं ज्ञानमगईं लभान्वितं शीर्यम् ।

त्यागसहितं च विहं दुर्लभमेतावत्तुर्भद्रम् ॥ १७४ ॥

उक्तम् । कर्तव्यः सज्जयो नित्यं कर्तव्यो नातिसञ्चयः ।

पश्य सज्जयशीलोऽसौ धनुषा जघुको हतः ॥ १७५ ॥

हिरण्यकोऽब्रवीत् कथमेतत् । मन्यरः कथयति । अस्ति कल्याणकटके

735 मैरवो नाम आधः । स च एकदा मांसलुभ्यः धनुरादाय विन्याटवीमध्यं
गतः । ततस्तेन आपादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो हृष्टः ।

तेन च आधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शेरेण हतः । शूकरेणापि
घनघोरगर्जनं कृता मुष्कदेशे हतः स छिक्षटुमवृहूमौ पपात् ।

यतः । जलमग्निं विवं शस्त्रं लभ्नाधी पतनं गिरेः ।

740 निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्दिमुच्यते ॥ १७६ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अचान्तरे दीर्घयावो नाम
जघुकः परिखमवाहारार्थी तान् मृतान् मृगभ्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् ।

आलोक्याचिन्तयत् । महङ्गोज्यं मे समुपस्थितम् ।

अथवा । अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायानि देहिनाम् ।

745 सुखान्यपि तथा मन्ये देवमचातिरिष्यते ॥ १७६-३॥

भवतु एषां मासिर्मासश्च समधिकं भोजनं मे भविष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।

अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १७७ ॥

ततः प्रथमवृभुद्यायामिदं निःस्वादु कोदण्डाटनीलग्नं लायुवन्यनं लादा-

750 मि । इयुक्ता तथाकरेत् । ततस्तित्तेन उत्पत्तितेन धनुषा हृदि

३६

॥ हिनोपदेशः ॥

भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चतं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि कर्त्तव्यः सञ्चयो निर्यं
इत्यादि ।

तथाच । यद् ददाति यदस्थाति तदेव धनिनो धनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दौरेरपि धनैरपि ॥ १८० ॥

७५५ इदानीं किमतिकालोपवर्णेनैव ।

यतः । नाप्रायमभिवाञ्छन्ति नहं नेञ्चन्ति शोचितुम् ।

आपत्स्यपि न मुख्यन्ति नराः परिडत्युद्धयः ॥ १८१ ॥

तत् संखे सर्वदा त्वया सोक्षमाहेन भवितव्यम् ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् युरुषः स विद्वान् ।

७६० सुचिनितं चौषधमातुराणां न नाममाचेण करोत्यरोगम् ॥ १८२ ॥
क्षन्यस्ति ।

न स्वत्पमण्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्यस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८३ ॥

तदृश संखं दशाविशेषे शान्तिः करणीया ।

७६५ सुखमापत्तिं सेवेदुःखमापत्तिं तथा ।

चक्रवत् परिवर्त्तनो दुःखानि च सुखानि च ॥ १८४ ॥

क्षपरम् । निधानमिव मराठूकाः सरः पूर्णमिवाराङ्जाः ॥

सोघोगं नरमायान्ति विवशः सर्वसम्पदः ॥ १८५ ॥

क्षणिच । उत्साहसम्पदमदीर्घसूचं क्रियाविधिङ्गं व्यसनेषुयुक्तम् ।

७७० शूरं कृतज्ञं दृढसौहर्दं च लक्ष्मीः स्वर्वं याति निवासहेतोः ॥ १८६ ॥

विशेषतत्त्व । विनायर्थधीरः स्पृशति बहुभानोचन्तिपदं ।

समायुक्तोऽपर्येः परिभवपदं याति कृपणः ।

स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्निविषयां ।
वृत्तिं सैहीं किं एवा धृतकर्मालोऽपि लभते ॥ १६७ ॥

७७५ किञ्च ।

धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विवादमुपयासि ।
करनिहितवाकुक्तसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १६८ ॥

अपरज्ज । अधच्छाया सलग्रीतिर्वशस्यानि योधितः ।
किञ्चिकालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १६९ ॥

७८० अन्यज्ज । वृत्त्यर्थं नातिचेष्टत सा हि धारैव निर्मिता ।
गर्भादुत्पत्तिते जनौ मातुः प्रसवतः स्तनौ ॥ १७० ॥

सखे । येन शुक्रीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।
मयूराश्चिताऽयेन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १७१ ॥

अपरं च सत्ता रहस्यं शृणु मित्र ।

७८५ जनयन्यज्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।
मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १७२ ॥

अपरज्ज । धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाच्च पञ्चस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १७३ ॥

यतः । यथा सामिषमाकाशे परिष्ठाभिः एवापदेभुवि ।
भस्यते सलिले भास्यैततथा सर्वच वित्तवान् ॥ १७४ ॥

७९० अन्यज्ज । राजाः सलिलादग्नेषौराः स्वजनादपि ।
भयमर्थवतां निर्यं मृत्योः प्राणभृताभिव ॥ १७५ ॥

तथा हि । जन्मनि क्लेशवहुले किञ्चु दुःखमतः परम् ।
इच्छासम्पद् यतो नात्ति यथेच्छा न निर्वर्तते ॥ १७६ ॥

७९५ अन्यद्व भातः चृणु ।

धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते ।

लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतत्त्वं चिनायेत् ॥ १९७ ॥

तृष्णा हि चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ।

तस्याच्चेत् प्रसरो दहो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १९८ ॥

८०० आपरञ्ज । यद्येद्व हि वाञ्छेत् ततो वाञ्छा प्रवर्तते ।

प्राप्त एवार्थतः सोऽच्ची यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ १९९ ॥

किं बहुना । विश्रम्भालप्तिः भवेत् सहाच कालो शीयताम् ।

यतः । ज्ञामरणानाः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गराः ।

परित्यागाच्च निःसङ्गा भवन्ति हि महामनाम् ॥ २०० ॥

८०५ इति अुत्ता लघुपतनको ब्रूते । धन्योःसि मन्यर सर्वदाश्रयतीयोःसि ।

यतः । सन्त एव सतां नित्यमापदुरण्डरण्डमाः ।

गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ २०१ ॥

तथा च ।

गुणिनि गुणजो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

८१० अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्वेकवासोःपि ॥ २०२ ॥

आपरञ्ज ।

श्लाघः स एको भुवि मानवानां स उक्षमः सत्पुरुषः स धन्यः ।

यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभिन्ना विमुखाः प्रयान्ति ॥ २०३ ॥

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः सञ्जुष्टाः सुखं निवसन्ति । सर्व-

८१५ कदाचिद्विभाङ्गनामा भृगः केनापि चासितस्तथागत्य मिलितः । ततः

पश्चादावानां भयहेतुं सम्भाष्य मन्यरो जलं प्रविहो मूषिकश्च विवरं गतः

उद्दीयमानो काको वृक्षायमास्तः । ततो लघुपतनकेन सुटूरं निरूप
भयहेतुने को-प्रवलोकितः । पश्चादगत्य पुनः सर्वे मिलितोपविदाः ।
मन्येरेणोक्तम् । भद्रं मृगं पुश्यते । स्वेच्छया उदकाद्याहारे-नुभूयताम् ।
४२० अथावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रियताम् । चित्राङ्गो ब्रूते । लुभ्यकना-
सितो-हं भवतां ज्ञरणमागतः ।

यतः । लोभाद्याय भयाद्यापि सन्ध्येच्छरणगतम् ।

ब्रह्महन्यासमं तस्यं पापमाहुर्मनीषिणः ॥ २०४ ॥

ततस्य भवद्विः सह मित्रत्वमिच्छामि । हिरण्यको-वदत् मित्रत्वं तावद
४२५ स्माभिः सहायतेन निष्पत्तमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसच्चन्यं तथा वंशकसागतम् ।

राक्षितं षष्ठसनेभ्यस्य मित्रं झेयं चतुर्विधम् ॥ २०५ ॥

तदृच्छन्ति गृहनिर्विशेषेण स्त्रीयताम् । तच्छुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः
पानीयं पीत्वा जलासन्नतरूपायायामुपविष्टः ।

४३० यतः । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् ।

शीतकाले भवेदुष्णं उषणकाले च शीतलम् ॥ २०६ ॥

आथ मन्यरो ब्रूते । ससे मृग केन चासितो-सि । आसिन् निर्जने बने
कदाचित् किं आधाः सशरण्ति । मृगेणोक्तम् । ऊति कलिङ्गविषये
रुक्षाङ्गदो नाम नृपतिः । स च दिग्विजयकमेणागत्य चन्द्रभागानदी-
४३५ तीरे समावासितकटको वर्तते । प्रातस्य तेनाचागत्य कर्पूरसरः समीपे
भवितव्यम् । इति आर्धानां मुखात् किञ्चदनी शूयते । तद्यापि
प्रातरदस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्यं तथारभ्यताम् । तच्छुत्वा
कूम्पे सभयमाह । जलाश्यान्तरं गच्छामि । काकमृगावपि उक्तवन्तावेदं

अस्तु । हिरण्यको विमृश्यात्रवीत् । पुनर्जलाशये प्राप्ते मन्त्रस्य कुशलम् ।

४१० स्वले गच्छतः को विधः ।

यतः । अभासि जलजनूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।

स्वभूमिष्ठ पदातीनां राज्ञां सैन्यं परं बलम् ॥ २०७ ॥

सखे लघुपतनक अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ।

स्वयं वीक्ष्य यथा वज्राः पीडितं स्तनकुटमलम् ।

४१५ वणिकपुत्रोऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ २०८ ॥

त ऊचुः कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुञ्जविषये राजा वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनामि नगेर तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो युवराजः कृतः । स च महाधनस्तरुणः एकदा स्वनगरं भास्यतिप्रौढ-यौवनां लावण्यवतीं नाम वणिकपुत्रवधूम् आलोकयामास । ततः

४२० स्वहर्म्यं गता स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूर्तीं ग्रेषितवान् ।

यतः । सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणाम् ।

लज्जां तावद्विधत्ते विनयमयि समालघ्नते तावदेव ।

भूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलमक्षमाण एते ।

यावह्नीलावतीनां न हृदि परिणता हृषिवाणाः यतन्ति ॥ २०९ ॥

४२५ सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात् प्रभृति स्मरणप्रहारजर्जितदद्या तदेकचित्ताभवत् ।

तथाचोक्ते । असत्यं साहसं माया मात्सत्यं चातिलुभ्वता ।

निर्गुणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २१० ॥

अथ हूतीबचनं श्रुत्वा लावण्यवन्युवाच । अहं पतिवता परपुरुषस्यर्थ-
४३० माषमयि न करोमि ।

यतः । सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजादती ।
 सा भार्या या पतिप्राण सा भार्या या पतिनिता ॥ २७१ ॥
 कोकिलानां स्वरैरुपं नारीरुपं पतिप्रतम् ।
 विद्या रुपं कुरुपाणां द्वामा रुपं तपस्त्विनाम् ॥ २७२ ॥

६६५ अन्यतः । न सा भार्येति वक्तव्या ग्रस्यां भर्ता न तुष्टति ।
 सग्निसाक्षिकमभ्यादो भर्ता हि शरणं दियाः ॥ २७३ ॥

ततो यद्यदादिशति मे प्राणेऽवरलदेवाहमविचारितं करोमि । दूयोर्कं
 सत्यमेतत् । लाविश्यवत्युवाच सत्यमेवैतत् । ततो सर्वमेव दूत्या गता
 तुङ्गबलस्याये निवेदितम् । तच्छुला तुङ्गबलो वदत् स्वामिनानीव
 ८७० समर्पयितव्येति कथमेतत्तद्वयम् । कुटिन्याह । उपायः क्रियताम् ।
 तथाचोक्तम् । उपायेन हि यच्छक्तं न तच्छक्तं पराक्रमैः ।
 शृगालेण हतो हस्ती गच्छता पद्मवर्णना ॥ २७४ ॥

राजपुनः पृच्छति कथमेतत् । सा कथयति अस्ति व्रसारण्ये कर्पूरतिलको
 नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालादिनामन्ति । यद्यवं केनाषुपायेन
 ८७५ खियते तदास्मीकमेतद्देहेन मासचतुश्यस्य स्वेच्छाभोजनं भविष्यति ।
 तत्र एकेन वृद्धशृगालेण प्रतिज्ञातम् । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं
 साधयितव्यम् । अनन्तारं स वशकः कर्पूरतिलकसमीपं गता साष्टाङ्गपातं
 ग्रणम्योवाच देव हृष्टप्रसादं कुरु । हस्ती गृहे कस्त्रं कुतः समायातः ।
 सो वदत् । जच्छुकोः हैं सर्वेवनवासिभिः पशुभिर्मिलिता भंवत्सकाशं
 ८८० ग्रस्यापितः । यद्दिना राजा अवस्थातुं न युक्तम् । तदचाटवीराज्ये भिषेकुं
 भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निष्पितः ।

यतः । कुलाचारजनाचारैरतिभुवः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वाभी मुञ्चते भुवि ॥ २१५ ॥

अपरक्ष प्रश्न ।

४८६

राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्या ततो धनम् ।
राजन्यसति लोके स्मिन् कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २१६ ॥

अन्यत्र । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकले पि हि पर्जन्ये जीवते न तु भूपतौ ॥ २१७ ॥

४९०

किञ्च । नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगान् ।
जगति परवशे स्मिन् दुर्लभः साधुवृहः ।
कृशमपि विकलं वा आधितं वाधनं वा ।
पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ २१८ ॥

४९५

तत्त्वाय लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यता देवेन । इत्युक्ता
उत्त्वाय चलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्णना
धावन् महापङ्क्ते निमग्नः । हस्तिनोक्तम् । ससे शृगाल किमधुना विधेयं
महापङ्क्ते पतितोऽहम् । शृगालेण विहस्योक्तम् । देव मम पुण्याये हस्तं
दक्षोऽस्ति । यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतः तस्य फलमेतत् ।
तथा चोक्तम् । यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।

तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ २१९ ॥

५०० ततो महापङ्क्ते निमग्नो हस्ती शृगालैर्भेष्टिः । अतोऽहं अवीभि उपायेन
हि यज्ञरथमित्यादि । ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चास्तनामानं वणिकपुनं
स राजपुणः सेवकं चकार । ततोऽसौ तेन सर्वविश्वासवार्येषु नियोजितः ।
एकदा तेन राजपुणेण स्नातानुलिप्तेन कनकालङ्कारधारिणोक्तम् । मया

मासमेकं यावप्रीरीपतं कर्तव्यम् । तदधारभ्य प्रतिराचमेकां कुलकन्यां
 १०५ युवतीमानीय समर्पय । सा भया यचोचितेन विधिना पूजयितव्या ।
 ततः स चाल्दनस्तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति । पश्चात् प्रष्ठजः
 किमवं करोतीति निरूपयति । स च तुङ्गचलस्तां युवतीमस्युश्वेष
 दूराहस्तालङ्घारगन्धचन्दनैः सम्पूज्य रक्षकं दस्या प्रस्थापयति । आथ
 वणिकपुणे तद् हष्टोपजातविष्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्ववधूः समा-
 ११० नीय समर्पिता । स च तुङ्गचलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवर्तीं विज्ञाय
 ससम्बभुव्याय निर्देयमालिङ्गान्दोम्भीलितलोचनः पर्यक्षे तया सह
 विलंलास । तदालोक्य वणिकपुणविचलिसित इव इतिकार्तव्यतामूढः परं
 विषादमुपागतः । अतोः हं ब्रवीमि स्वयं वीक्षेयादि । तथा त्वयापि भवि-
 तव्यमिति । ततस्तद्वचनमवधीर्य महता भयेन मन्त्ररो जलाश्वमुत्सृज्य
 ११५ चलितः । ते पि हिरण्यकादयत्तमनुगच्छन्ति । ततः स्वले गच्छन् केनापि
 व्याधेन वनं पर्यटता स मन्त्रः प्राप्तः । प्राप्त तं गृहीत्वा उत्थाय धनुषि वज्रा
 क्षुन्त्यिपासाकुलः स्वगृहाभिमुखं चलितः । आथ ते मृगवायसमूषिकाः परं
 विषादमुपगतवनस्तमनुजग्मुः । ततो हिरण्यको विलपति ।
 एकस्य दुःखस्य न यावदलं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
 १२० तावहृतीयं समुपस्थितं मे छिद्रेषुनर्था वहुलीभवन्ति ॥ २२० ॥
 स्वभावजं तु यन्मिव भाग्येनैवाभिजायते ।
 तदकृचिमसौहार्दमापास्युपि न मुचति ॥ २२१ ॥
 न मातरि न दोषु न सोदर्ये न चात्मजे ।
 विष्वासस्ताहशः पुंसां यावन्मिमे स्वभावजे ॥ २२२ ॥
 १२५ इति मुहुर्विचिन्त्य आहो मे दुर्देवम् ।